

ALBERT NOWACKI

UKRAIŃSKIE ŚRODOWISKO LITERACKIE W LATACH 20. XX WIEKU

Początkiem nowego rozdziału w historii Ukrainy był rok 1917, który przyniósł zasadnicze zmiany stosunków społeczno-politycznych, struktur ekonomicznych oraz poważne zmiany w ideologii. Skutkiem tych przemian była rewolucja w dziedzinie ducha i kultury, ale dopiero połączenie i próba syntezy obydwu rewolucji stworzyło grunt dla idei państwowo-narodowej, sprzyjającej koncepcji Ukrainy jako „całości państwowej”.

Pomimo zwycięstwa rewolucji lutowej 1917 r. bolszewicy, stanowiący zdecydowaną mniejszość we wrogo do nich ustosunkowanym społeczeństwie ukraińskim, nie byli w stanie umocnić się na tyle, by opanować wszystkie dziedziny życia społecznego. Śmierć Lenina w 1924 r. i walka o władzę przyczyniły się do kryzysu w moskiewskim kierownictwie partyjnym, pogłębianego jeszcze przez zaciekle spory co do koncepcji tworzenia nowego społeczeństwa. W tych warunkach partia musiała realizować postawione sobie wcześniej cele bardzo ostrożnie na przestrzeni całych lat dwudziestych. Doszło do tego, że komuniści, chcąc uzyskać szersze poparcie wśród narodów nierosyjskich, zmuszeni byli czynić ustępstwa na rzecz autochtonicznej ludności nowo przyłączonych republik, wprowadzić politykę korenizacji (wariant ukraiński nosi nazwę ukrainizacji). Na początku lat dwudziestych utworzono ZSRR ze stolicą w Moskwie. Ukraina znalazła się w składzie nowego tworu państwowego jako USRR (Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka). Każdej z republik gwarantowano prawo odłączenia się od Związku Radzieckiego¹. Jak słusznie zauważa Stefan Kozak, „przez ponad po-

---

Mgr ALBERT NOWACKI – doktorant Katedry Literatur Słowiańskich w Instytucie Filologii Słowiańskiej KUL; adres do korespondencji – e-mail: anowacki@kul.lublin.pl

¹ W. S e r c z y k, *Historia Ukrainy*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2001, s. 294.

łową swych tysiącletnich dziejów Ukraińcy byli narodem pozbawionym własnej państwowości², toteż powstanie USRR miało dla nich olbrzymie znaczenie: po raz pierwszy od czasów kozackiej Hetmańszczyzny (XVII-XVIII wiek) otrzymali oni prawnie wyodrębnione z imperium rosyjskiego terytorium z własnym rządem i administracją, na którym mogły rozwijać się szkolnictwo i kultura w języku narodowym. Skutkiem tego, zdaniem kanadyjskiego historyka Oresta Subtelnego, była wiara Ukraińców we własne siły oraz odrodzenie polityczno-kulturalne³.

Jak już wspomniano, przemiany społeczno-polityczne sprzyjały rozwojowi kultury ukraińskiej, dla której nadeszły teraz dni bujnego rozkwitu. Po raz pierwszy w historii znalazła się ona pod opieką państwa; stało się tak, ponieważ literatura i sztuka miały odegrać szczególną rolę w komunistycznym projekcie tworzenia nowego świata i nowego człowieka. Zbyt słaba w latach dwudziestych pozycja partii sprawiła, że nie była ona w stanie kontrolować i infiltrować wszystkich dziedzin życia, w związku z tym środowiska twórcze miały znaczny zakres swobody wypowiedzi i poszukiwań artystycznych.

Ukraińska elita umysłowa, i tak przecież bardzo nieliczna, poniosła dotkliwe straty w okresie rewolucji ukraińskiej z lat 1917-1920 i wojny domowej, bolesną stratą była też emigracja wielu przedstawicieli „starej” inteligencji (Ukrainę Radziecką opuścili m.in. Wołodmyr Wynnyczenko, Ołeksandr Ołeś, Mychajło Hruszewski i wielu innych). Rekompensatą tychże strat było pojawienie się całej plejady nowych talentów; niektórzy z nich byli ludźmi apolitycznymi i wierzyli w ideę „sztuki dla sztuki”, inni należeli do gorących rewolucjonistów, ściśle związanych z *borot’bistami* (ukraińskimi komunistami), a jeszcze innych łączyły związki z Dyrektoriatem i armią Semena Petlury (O. Dowżenko, W. Sosiura). O przebiegu ukraińskiego odrodzenia kulturalnego miały zadecydować grupy młodzieży artystycznej zafascynowanej romantyzmem misji całkowitej przebudowy świata: o ile zadaniem proletariatu było zburzenie dawnego porządku ekonomiczno-politycznego, o tyle oni dokonać mieli przekształcenia ludzkiej umysłowości.

Pisarze o lewicowej orientacji propagowali ideę, zgodnie z którą aby osiągnąć swój cel, rewolucja nie może ograniczyć się jedynie do sfery społeczno-politycznej, ale swoim zasięgiem powinna objąć także kulturę. Oznaczało to, że „burżuazyjną” kulturę przeszłości zamienić należy nową kulturą proletariatu. Zasada ta – zdaniem Andrzeja Chojnowskiego – znalazła w warunkach ukraińskich poparcie

² S. K o z a k, *Ukraińska rewolucja 1917-1919 i jej poetyckie wizje*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 1993, Prace historyczne, z. 103, s. 98

³ О. С у б т е л ь н и й, *Україна. Історія*, Київ 1993.

nie tylko bolszewików, lecz również środowisk patriotycznych, ponieważ jej realizacja prowadziła do aktywizacji szerokich warstw społeczeństwa⁴.

Próba stworzenia kultury proletariatu w Rosji doprowadziła do powstania założonej przez Aleksandra Bogdanowa organizacji literackiej „Proletkult” (Пролетарская культура), która swoją działalność oparła na dwóch zasadach: po pierwsze, kulturę proletariatu można tworzyć jedynie po odrzuceniu tradycji i wzorców przeszłości; po drugie, w tworzeniu tejże kultury powinny wziąć udział „masy ludowe”. Wśród Ukraińców „Proletkult” nie zdobył większego poparcia, ponieważ utożsamiano go z kulturą rosyjskiego miasta⁵. Przyznać jednak należy, że idee owej organizacji odegrały pewną rolę w procesie powstawania tzw. masowych organizacji literackich na Ukrainie.

W styczniu 1923 r. z inicjatywy Wasyla Ełłana-Błakytneho powstało w Charkowie ugrupowanie pisarzy proletariackich „Hart” („Гарт”), będące najbliższe ideom „Proletkultu”. Członkami tej organizacji byli m.in. Wołodymyr Sosiura, Mykoła Chwyłowy, Walerian Poliszczuk, Majk Johansen, Iwan Dniprowski, Iwan Kułyk, Arkadij Lubczenko, Wołodymyr Koriak, Geo Szkurupij. W paragrafie pierwszym statutu czytamy:

Спілка «Гарт» має на меті об'єднати пролетарських письменників України (також діячів театральної, художньої, музичної культури), які прагнуть до створення єдиної інтернаціональної комуністичної культури, користуючись українською мовою, як знаряддям творчості, поширення комуністичної ідеології та переборювання буржуазної міщанської власницької ідеології⁶.

Podstawą pracy „Hartu” staje się ideologia marksistowska oraz postulaty programowe partii komunistycznej⁷. Zgodnie z wolą Błakytneho organizacja pretendowała do roli jedynego i najbardziej prawomyślnego interpretatora linii partyjnej w życiu kulturalnym i wreszcie – do roli lidera w ukraińskiej kulturze i literaturze. W związku z tym, że kultura tworzy jedną całość, „Hart” pretendował do tego, by być ugrupowaniem nie tylko literackim, lecz także malarskim, muzycznym i teatralnym. W swoim artykule *Bez manifestu* W. Ełłan powiadał:

⁴ A. Chojnowski, *Ukraina*, Warszawa 1997, s. 73.

⁵ „Proletkult” działał w Charkowie, jednak jego członkowie byli niemal wyłącznie narodowości rosyjskiej bądź też żydowskiej.

⁶ А. Лейтес, М. Яшук, *Десять років української літератури (1917-1927)*, Харків 1928, przedruk: München 1986, t. II, s. 374.

⁷ В. Блакитний, *Без маніфесту*, [w:] Лейтес, Яшук, *Десять років української літератури*, t. II, s. 83.

Другий рік існує спілка пролетарських письменників Гарт, біля неї організувався вже ГАРТ (Гарт аматорів робітничого театру), має він у собі зародок Гарту музичного і наукового, організує навколо себе революційних малярів⁸.

Zdaniem Jurija Łuckiego zwłaszcza teatr budził szczególne zainteresowanie, co widać z dokumentów, które zachowały się w archiwum A. Lubczyńki, sekretarza organizacji⁹. W. Błakytyni chciał utworzenia dramatycznego studia teatru robotniczego i prowadzenia pracy studyjno-teatralnej w robotniczych kółkach dramatycznych.

Związek posiadał liczne filie, m.in. w Kijowie, Odessie, Dniepropietrowsku, Kamieńcu, a nawet w Kanadzie i Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej. Podobnie jak „Pług”, również i „Hart” propagował lansowaną przez bolszewików masowość sztuki, która zresztą miała być tylko jednym z narzędzi kształtowania świadomości społecznej, służyć potrzebom agitacji i propagandy.

В Гарті – пише В. Ефан-Блакитний – поруч із майстрами слова, театру, музики працюють «політики», «газетярі», що тільки-но беруться до опанування мистецькою технікою. Тому-то правила про порядок прийому до членів Гарту віддають перше місце в Гарті членам комуністичної партії, комсомольцям і робітникам від верстату без огляду на їхню мистецьку кваліфікацію¹⁰.

Szeregi organizacji zasilały rzesze ludzi o bardzo niskim poziomie wykształcenia. Wielu utalentowanych pisarzy ukraińskich zniechęcał nadmierny dogmatyzm i doktrynerstwo ich lidera, przerażała też perspektywa utonięcia w wielkiej masie amatorów z pretensjami literackimi. Zdaniem Jarosława Hordyńskiego z literackiego i personalnego punktu widzenia „Hart” był zbyt pstrokaty, jego zaś program potęgował nieuctwo i grafomanię¹¹. Nie dziwi więc fakt, że wkrótce dotknął go poważny kryzys, który ostatecznie doprowadził do rozpadu organizacji w 1925 r.

Kolektywna twórczość proletariacka, masowy ruch nie były jedynie pustymi frazami, ponieważ realizowały się w różnych organizacjach chłopsko-robotniczych, jedną zaś z takich organizacji był założony w 1922 r. w Charkowie „Pług” („Плуг”). Powstał on z inicjatywy Serhija Pyłypenki, który też stanął na jego czele; „Pług” tworzyli m.in. A. Hołowko, A. Paniw, I. Senczenko, H. Epik, I. Kyryłenko, O. Kopyłenko, D. Humenna, P. Pancz. Celem organizacji miało być

об'єднання розпоросених досі селянських письменників, що, ґрунтуючися на ідеї тісного союзу революційного селянства з пролетаріатом, ідуть разом із останнім до утворення

⁸ Там же, s. 82.

⁹ Ю. Луцький, *Літературна політика в радянській Україні 1917-1934*, Київ 2000, s. 43.

¹⁰ Блакитний, *Без маніфесту*, s. 84.

¹¹ Я. Гординський, *Літературна критика підсоветської України*, Львів 1939, przedruk: München 1985, s. 40.

нової соціалістичної культури й ширять ці думки серед селянських мас на Україні без різниці національностей¹².

W swoim programie literackim płużanie postawili przed sobą za zadanie „створення широких картин, творів зі всебічно розробленим сюжетом, головним чином із життя революційного села”¹³. W *Platformie ideologicznej i artystycznej* „Pług” deklарował chęć tworzenia nowej kultury i przedstawiania życia nowej wsi w duchu linii partyjnej, a jedną z myśli przewodnich była idea „bliskości wsi i miasta”. Ugrupowanie nie stawiało wymogów odnośnie wykorzystywania tych czy innych środków artystycznych, jednakże, znajdując się pod wpływem oficjalnej krytyki, dawało przewagę realizmowi, często sprymityzowanemu.

„Pług” zjednoczył wiejską młodzież wokół gazet powiatowych, tworząc jednocześnie sieć filii na terenie całego kraju. Każdego tygodnia przy filiach odbywały się wieczorki literackie, natomiast przy Komitecie centralnym organizacji powołano sekcje: komsomolską, kobiecą, literatury dziecięcej, dramatyczną i Ukrainy Zachodniej. Ugrupowanie rozrastało się w bardzo szybkim tempie i wkrótce zostało największą organizacją literacką na Ukrainie (63 członków w 1922 r., 93 w 1924 r. i 183 w 1925 r.¹⁴ (w sumie naliczyć można setki członków¹⁵).

Zasługą „Pługu” było to, że zwracał on uwagę pisarzy na głęboki i dramatyczny materiał z życia ukraińskiej wsi, dopełniając w ten sposób jednostronne przemysłowe i proletariackie ukierunkowanie innych organizacji literackich. Szeroko otwierał swe podwoje przed utalentowaną młodzieżą ze wsi. Ugrupowaniu zaszkodziło jednak doktrynerstwo, usiłowanie ograniczania i reglamentacji podejścia pisarza do tłumaczenia i obróbki materiału. Głoszony prymat treści nad formą i znaczne zawężenie owej treści jedynie do bolszewickich ideologii oraz masowość okazały się fatalne w skutkach i doprowadziły do tak powszechnej grafomanii, że ówczesni krytycy nadali organizacji niechlubną nazwę „Czerwonej proswity”¹⁶.

W rezultacie „Pług” znalazł się na cenzurowanym, ponieważ jego praca wydała się bolszewikom niezbyt bezpieczna, a partia komunistyczna dopatrywała się obecności „elementu kułackiego” wśród jego członków. W tej sytuacji Pyłypenko musiał wyrzec się masowości i zreorganizować struktury założonej przez siebie

¹² *Платформа ідеологічна й художня спілки селянських письменників „Плуг”*, [w:] Лейтес, Яшєк, *Десять років української літератури*, т. II, s. 75.

¹³ Тамże, s. 76.

¹⁴ Zob. M. Shkandrij, *Modernists, Marxists and the Nation. The Literary Discussion of the 1920s*, Edmonton 1992, s. 33.

¹⁵ Луцький, *Літературна політика*, s. 41.

¹⁶ Shkandrij, *Modernists, Marxists and the Nation*, s. 32.

organizacji (lata 1925-27). Zachowano i umocniono ideologię bolszewicką, zwrócono też w końcu uwagę nie na ilość, ale jakość literatury.

W 1930 r. odżyła płużańska idea masowości, tym razem jednak zaopatrzona została w hasło: „реконструювати себе з організації селянських письменників в організацію письменників пролетарсько-селянських”¹⁷. Oznaczało to, że władza komunistyczna zaprzęga „Pług” do bolszewickiej agitacji wśród opornych jeszcze przedstawicieli wsi. Tak zreformowana organizacja utrzymała się aż do likwidacji wszystkich ugrupowań literackich na Ukrainie w 1932 r.

Oprócz „Pługu” i „Hartu” na ukraińskiej scenie kulturalnej znalazły się organizacje, które nie uległy bolszewickim tendencjom ciągnącym ku masowości, a potrafiły zachować charakter mniej lub bardziej elitarny. Do tej grupy zaliczyć można futurystów, „neoklasyków”, a także członków ugrupowania „Łanka-Mars”.

Dzieje futuryzmu ukraińskiego sięgają 1913 r., kiedy to w Kijowie rozpoczęło swą działalność kółko futurystów z Mychajłem Semenką na czele. W wydanych w 1914 r. manifestach literackich *Sam* i *Querofuturizm* Semenko postulował zerwanie z dotychczasowymi modelami liryki, a nawet więcej – zerwanie z całą linią rozwoju literatury i sztuki ukraińskiej. Odrzucił też tradycyjną rytmikę wiersza i motywy wiejskie na rzecz *vers libre*, eksperymentów językowych, programowego urbanizmu i tematyki szerokiej sfery prozy codzienności. Pisarz całkowicie odrzucił i potępił dotychczasowy dorobek literatury rodzimej, włączając w to dzieła Tarasa Szewczenki. Zdaniem Semenki „przed futuryzmem sztuka znajdowała się w stadium dzikości”¹⁸, nawoływał więc do tworzenia sztuki ogólnoludzkiej, uniwersalnej, która operowałaby współczesnymi realiami, a którą jest futuryzm poszukujący, czyli querofuturizm.

Prawdziwy rozwój futuryzmu ukraińskiego następuje dopiero po rewolucji. W 1918 r. Semenko rozpoczął wydawanie tygodnika „Pismo uniwersalne” („Універсальний журнал”), lecz ukazały się jedynie dwa numery. W 1919 r. pisarz zorganizował w Charkowie samodzielne ugrupowanie literackie „Flamingo” („Фламінго”), zaczął też ukazywać się redagowany przez niego tygodnik „Sztuka” („Мистецтво”). W tym czasie twórczość futurystów zaczyna wyrażać swe oddanie sprawie rewolucyjnych przemian na Ukrainie.

W 1921 r. Mychajł Semenko znalazł się w Kijowie i wraz z Ołeksą Slisarenką, który stał na czele lewicowej naukowo-artystycznej grupy „KomKosmos”, utworzył nową i silną organizację o nazwie „Aspanfut” (Asocjacja Panfuturystów), w której skład weszli: Wołodymyr Jaroszenko, Mykoła Tereszczenko, Myrosław

¹⁷ Гординський, *Літературна критика*, s. 39.

¹⁸ *Futurizm na Ukrainie. Manifesty i teksty literacie*, wybór i red. B. Nazaruk, Warszawa 1995, s. 3.

Irczan, Geo Szkurupij, Mykoła Bażan, Mychajło Jałowcy (ps. Juliana Szpoła) i inni. Nowa grupa wystąpiła z hasłem „śmierć sztuki” i opowiedziała się za meta-sztuką jako syntezą poezji, malarstwa, rzeźby i architektury. Od 1922 r. można mówić o pełnym ukształtowaniu się teorii ukraińskiego panfuturyzmu, będącego zmodernizowaną postacią dotychczasowego futuryzmu. Swoje tezy i swoje utwory panfuturyści publikowali m.in. na łamach pisma „Semafor w przyszłość” („Семафор у майбутнє”; ukazał się tylko jeden numer) oraz na łamach almanachu *Październikowy Zbiorek Panfuturystów* (*Жовтневий Збірник Панфутурисміє*).

W 1924 r. Aspanfut rozpadł się na Asocjację Kultury Komunistycznej (która później połączyła się z „Hartem”) i bardziej niezależną grupę „Żowteń”. Należy też wspomnieć o powstałej w Moskwie pod koniec 1925 r. organizacji o nazwie Związek Pisarzy Wiejskich i Proletariackich RSFRR (Miasto i Wieś) (Спілка пролетарських і селянських письменників РСФРР (Село і Місто) – „SiM”). Manifest tej grupy wyrażał wiarę w przyszłość literatury ukraińskiej i występował przeciwko cywilizacji burżuazyjno-chrześcijańskiej, głosząc jednocześnie „czerwony renesans”, który nadejdzie ze Wschodu¹⁹.

W 1927 r. Mychajł Semenکو organizuje tzw. lewy front sztuki, rozpoczynając jednocześnie wydawanie miesięcznika „Nowa Generacja” („Нова Генерація”), który odznaczał się doskonałym poziomem artystyczno-literackim i edytorskim. Pozytywny program grupy oddawał ukłon w stronę władzy komunistycznej, negatywny zaś zawierał takie oto hasła: „Ми проти: національної обмеженості, безпринципного упрощенства, буржуазних мод, аморфних мистецьких організацій, провінціалізму, трьохпільного хуторянства, нецтва, еkleктизму”²⁰. Niebawem grupa przybrała nazwę WUSKK (Всеукраїнська спілка робітників комуністичної культури) z siedzibą w Charkowie i filią w Kijowie.

„Nowa Generacja” konsekwentnie zmierzała do wyprowadzenia literatury i sztuki ukraińskiej na drogę ku szeroko pojmowanej europeizacji. Jak pisze Bazyli Nazaruk, niewątpliwą ich zasługą było „utrwalenie w świadomości szerszych kręgów odbiorców prawa twórcy do nowego, własnego widzenia świata i wyrażania go za pomocą niekonwencjonalnych środków, znaków nowego języka sztuki. Trwałym nabytkiem stało się również ukazanie powiązań sztuki z innymi dziedzinami ludzkiej aktywności, np. z nauką i pracą, owocne próby włączenia się swoimi utworami w nurt życia i udzielenia odpowiedzi na wyzwania wobec twórców płynące z rzeczywistości”²¹.

¹⁹ Гординський, *Літературна критика*, s. 11.

²⁰ Tamże.

²¹ *Futuryzm na Ukrainie*, s. 9.

W wyniku totalnej nagonki na pisarzy, odbywającej się w atmosferze moralnego terroru, futuryści samolikwidują się w 1931 r.

W latach 1923-24 działało w Kijowie stowarzyszenie pisarzy „Aspys” (Związek Pisarzy – Асоціація письменників), w której składzie znaleźli się m.in.: Ludmiła Starycka-Czerniachowska, Natalia Romanowycz-Tkaczenko, Maksym Rylski, Mykoła Zerow, Walerian Pidmohylny, Borys Antonenko-Dawydowycz, Hryhorij Kosynka i inni. Członkowie „Aspysu” uprawiali literaturę spełniającą wymogi sztuki o wysokich kryteriach estetycznych. Wyznawali swobodę w poszukiwaniach twórczych, występowali przeciwko ideom masowości. W 1924 r. organizacja rozgałęziła się na dwa bliskie sobie ugrupowania – „neoklasyków” i „Łankę-Mars”.

Żywiotyowy renesans kultury ukraińskiej zaowocował wzrostem zainteresowania klasyczną kulturą europejską, czego wyrazem była działalność pisarska elitarniej grupy „neoklasyków”, której liderem był Mykoła Zerow, wybitny tłumacz poezji łacińskiej i francuskiej, poeta i krytyk literacki, obrońca niezależności sztuki, człowiek niepospolitej erudycji. Nurt ten reprezentowali także: Mychajło Draj-Chmara, wybitny znawca poezji łacińskiej, Mychajło Mohylański, Oswald Burgardt (późniejszy pseudonim literacki Jurij Kłen), poeta, krytyk i teoretyk literatury, tłumacz poezji niemieckiej, angielskiej i francuskiej, oraz Maksym Rylski, tłumacz poezji polskiej (autor tłumaczenia *Pana Tadeusza* na język ukraiński), francuskiej, teoretyk przekładu, etnograf i krytyk literacki.

„Neoklasycy” byli nieformalną grupą wolnych twórców szanujących talent, ceniących literaturę i nie uznających ugrupowań probolszewickich, takich jak „Pług”, „Hart” czy „Aspanfut”. Jednoczyła ich twórczość w „duchu arystokratycznym” oraz wymóg wysokiej kultury myślenia i języka poetyckiego. Zachwycali się doskonałością antycznej liryki, artyzmem francuskich parnasistów oraz dorobkiem rosyjskiego „Srebrnego Wieku”²²; interesowali się także klasyką ukraińską. W ich twórczości obecne były ślady symbolizmu oraz poetyki akmeistycznej. Estetykę „neoklasyków” można streścić w kilku punktach: 1) gruntowne zbadanie dotychczasowych osiągnięć literatury ukraińskiej; 2) przyswojenie największych osiągnięć literatury światowej; 3) doskonalenie techniki literackiej; 4) stworzenie własnych form artystycznych²³.

Należy jednak zaznaczyć, że termin „neoklasycy” należy rozgraniczyć od terminu „neoklasycyzm”, który w zasadzie nie był zjawiskiem właściwym ukraińskiej tradycji literackiej. Właściwie nie można znaleźć u „neoklasyków” utwo-

²² Zob. *Неокласици*, [w:] *Українська Літературна Енциклопедія*, red. I. Дзеревін, т. III, Київ 1995, s. 482.

²³ Гординський, *Літературна критика*, s. 15.

rów, które ściśle odpowiadałyby surowym wymogom poetyki klasycystycznej jako „zamkniętego w sobie systemu artystycznego, charakteryzującego się racjonalistycznym *mimesis*, skłonnością do statyczności, brakiem tolerancji dla motywów intymnych czy zamiłowaniem do antycznych alegorii”²⁴. Nawet M. Zerow podkreślał nieściśłość pojęcia „neoklasycy”, sugerując, by brać to słowo w cudzysłów. Również M. Rylski zauważał, że owo pojęcie zostało przypadkowo przypasowane do grupy pisarzy, którzy skupili się wokół czasopisma „Knyhar” i wydawnictwa „Słowo”, a swoje utwory drukowali także w czasopismach „Czerwonyj Szljach” oraz „Żyttja i Rewolucija”.

Kijowscy „neoklasycy” realizowali estetyczny program duchowej odnowy świadomości artystycznej, starali się wyleczyć literaturę ukraińską z jej kompleksów zaściankowości, nadmiernego zaangażowania i niepełnej wartości. Zdecydowanie przeciwstawiali się masowości w literaturze:

Ми повинні широко і ґрунтовно зазнайомитися з культурним набутком інших народів, з усім, що може поширити і запліднити наш власний досвід. Ми повинні засвоїти найвищу культуру нашого часу не тільки в останніх її вислідах, а і в її основах, бо без розуміння основи ми лишимось «вічними учнями», які інколи не можуть з учителями зрівнятися²⁵.

Elitarność, nawoływanie do opanowania wyżyn literatury, twórczość pozostająca w sprzeczności z linią partyjną, a zwłaszcza współbrzmienie z Mykołą Chwyłym w kwestii rozwoju literatury czy orientacji na Europę postawiły „neoklasyków” w bardzo trudnej sytuacji. W rezultacie nadmiernych prześladowań grupa przestała istnieć, zaś większość jej członków poddano represjom.

W 1924 r. powstaje ugrupowanie „Łanka” („Ланка”) w składzie: B. Antonenko-Dawydowycz, H. Kosynka, W. Pidmohylny, J. Płużnyk, T. Ośmaczka i inni. Dwa lata później na podstawie „Łanki” powstał „Mars” (Pracownia słowa rewolucyjnego – Майстерня революційного слова), do którego dołączyli I. Bahriany, B. Teneta, D. Falkiński, W. Jaroszenko. „Łanka-Mars” opierała się, podobnie jak „neoklasycy”, na zasadach elitarności. Członkowie tej organizacji drukowali swoje utwory przeważnie w czasopiśmie „Żyttja i Rewolucija”. Akcentowali potrzebę samodoskonalenia pisarzy, wskazując jednocześnie na konieczność pisania utworów o dużej wartości literackiej, które miałyby opisywać nowe zjawiska życia społecznego i przedstawiać stosunek ludzi do otaczającej ich rzeczywistości. Odrzucali polityczne przystosowanie się i nie ulegali naciskowi aparatu

²⁴ „Неокласика”, [w:] *Літературознавчий словник-довідник*, red. P. Гром’як, Ю. Ковалів, В. Теремко, Київ 1997, s. 503.

²⁵ М. З е р о в, *Євразійський ренесанс і пошехонські сосни*, [w:] Ю. Л а в р і н е н к о, *Розстріляне відродження. Антологія 1917-1933*, Київ 2001, s. 679-680.

partyjnego. To właśnie było powodem likwidacji ugrupowania w 1929 r. Większość jego członków zagnała represji w latach trzydziestych (Kosynkę i D. Falkińskiego rozstrzelano w 1934 r., Pidmohylnego – w 1937; Płużnyk w 1936 r. zmarł na gruźlicę w sołowieckim więzieniu).

Drugą połowę lat dwudziestych cechuje znaczne skomplikowanie procesów życia literackiego i kulturalnego oraz zaostrzenie się walki ideologicznej. Badacze ukraińscy tłumaczą ten fakt znaczną dyferencją ukraińskich ugrupowań literackich i bezpardonową konkurencją między nimi, a także nieustanną ingerencją partii komunistycznej w sferę ukraińskiego życia kulturalnego²⁶. Rok 1925 stanowił istotną cezurę w wydarzeniach na arenie kultury i literatury ukraińskiej.

Bardzo ważnym wydarzeniem w historii rozwoju kultury ukraińskiej była bolszewicka rezolucja w sprawie literatury. Cztery miesiące po śmierci Lenina, 19 maja 1924 r. miała miejsce konferencja w wydziale prasy KC WKP(b) w Moskwie. Uchwalono tam rezolucję, którą później inkorporowano do postanowień trzynastego zjazdu WKP(b)²⁷. Wspomniana rezolucja pozytywnie odniosła się do działań pisarzy proletariackiej i wiejskiej proveniencji. Ważnym jednak okazało się stwierdzenie, że: „необходимо продолжать ведущуюся систематическую поддержку наиболее даровитых из так называемых попутчиков” oraz „ни одно литературное направление, школа или группа не могут и не должны выступать от имени партии”²⁸. Ostateczną rezolucję KC WKP(b) ogłoszono 18 czerwca 1925 r. Odzwierciedlała ona ambiwalentny stosunek komunistów do literatury, ponieważ mówiła o tolerancji i braku faworyzowania jakichś konkretnych grup literackich, podczas gdy w rzeczywistości komuniści ustanawiali kontrolę nad organizacjami nie uznającymi linii partyjnej. Zdziawia też zapowiedź pobłażliwości dla tzw. *poputnyków*, co pozwalało im oczekiwać, że rezolucja jest rezultatem zwycięstwa sił liberalnych.

Najważniejszym jednak wydarzeniem 1925 r. była publikacja w tygodniku „Kultura i pobut” (nr 17), dodatku do gazety „Wisti”, pamfletu Mykoły Chwyłowego *Про «сатану в бочці» або про графоманів, спекулянтів та інших просвітян*. Był to artykuł skierowany przeciwko płużańskiej masowości i „czerwonemu” chałturnictwu²⁹. Stawiając zasadnicze pytanie: „Europa czy *proswita*?”, autor nawoływał do stanowczego odrzucenia prymitywizmu, a także do pozna-

²⁶ *Історія української літератури ХХ століття*, red. В. Дончик, т. I, Київ 1998, s. 28.

²⁷ Луцький, *Літературна політика*, s. 44.

²⁸ Тамże.

²⁹ М. Хвильовий, *Про «сатану в бочці» або про графоманів, спекулянтів та інших просвітян*, [w:] М. Хвильовий, *Твори в п'ятьох томах*, т. IV, Нью-Йорк–Балтімор–Торонто 1983, s. 69-83.

wania kultury europejskiej. Artykuł ten wywołał wielkie poruszenie w całym ukraińskim środowisku inteligenckim i legł u podstaw wielkiej dyskusji literackiej lat 1925-1928.

W ślad za wspomnianym już pamfletem posypały się następne (w sumie trzy serie pamfletów). Chwyłowy polemizował w nich ze swoimi oponentami, wśród których celowali S. Pyłypenko, H. Jakowenko i B. Kowałenko. Zwolennicy idei masowości zarzucali krytykowi i jego zwolennikom „olimpijskość”, zarozumiałość oraz rewizjonizm linii partyjnej w literaturze. W odpowiedzi Chwyłowy, w dosyć ostrej formie, zaproponował konieczność zerwania uzależniających powiązań z dotychczasowym hegemonem – Moskwą, centrum światowego mieszczaństwa, i reorientacji kultury ukraińskiej na szczytowe wartości dziedzictwa kulturalnego „psychologicznej” Europy w celu przezwyciężenia epigoństwa i określenia własnej drogi dla ukraińskiej literatury. Od tego momentu dyskusja przestała obracać się w kręgu literatury, przerzucając się na grunt polityczny.

Z dyskusją literacką lat 1925-1928 wiąże się bezpośrednio powołanie najbarwniejszej chyba na przestrzeni całych lat dwudziestych organizacji literackiej – WAPLITE (Wolna Akademia Literatury Proletariackiej – Вільна Академія пролетарської літератури). Ugrupowanie to narodziło się dnia 20 listopada 1925 r.³⁰ z inicjatywy Chwyłowego jako alternatywa dla grup masowych i podporządkowanych partii. Miało pełnić rolę laboratorium doskonalenia zawodowego. W składzie WAPLITE znaleźli się: M. Jałowcy (prezydent), M. Chwyłowy, A. Lubczenko, M. Bażan, I. Senczenko, M. Johansen, P. Tyczyna, O. Slisarenko, H. Epik, i inni. Przyczynę założenia organizacji opisał O. Doswitnij w artykule *До розвитку письменницьких сил*:

Письменники [...], які поділяли цілком установку нової організації, створили Вільну академію пролетарської літератури (Вапліте). Дехто запитує, чому «академія», а не асоціація, товариство або щось інше? А чому ні? Адже академія до чогось зобов'язує. Зобов'язує академічно, серйозно поставитись до творення класової культури, бути культурним письменником з певними ідеологічними класовими засобами, в протилежність створеній за останні роки традиції, що ні до чого письменника не зобов'язувала й породжувала письменників та письменницькі організації, мов гриби в дощ, без жодної потреби. Ми взяли за величезну підйому людської культури. Щоб бути письменником, треба розуміти свої завдання й відповідальність. Ми ще юнаки в розумінні значення, ми навіть в деякій мірі невігласи. В умовах революційної боротьби не було часу на самовдосконалення, на розвиток навіть чистоти й краси мови, якою ми пишемо, – не кажемо вже про розуміння питань вікової культури у всіх її проявах. То ж берімося за все це.

³⁰ Niektóre źródła ukraińskie podają, że WAPLITE powstała na początku 1926 r. Więcej na temat problemów z precyzyjnym ustaleniem daty utworzenia organizacji zob. Л. Пізнюк, *Ще раз про ВАПЛІТЕ мовою документів та фактів*, „Слово і час”, 2000, nr 12, s. 36-37.

Вчімось, вчімось і вчімось, коли своєю творчістю хочемо допомогти новому суспільству йти вперед³¹.

Postawa członków WAPLITE była odważna, a nawet zuchwała, czego dowodem było ochrzcenie jej przez Chwyłowego mianem „akademii”. Waplitowcy uważali się za intelektualną elitę społeczeństwa i rzeczywiście byli w tym czasie ukraińskim Olimpem.

Faktycznym przewodniczącym organizacji był Chwyłowy. WAPLITE wydała jeden zbiorek zatytułowany *Waplite* (1926) oraz pięć numerów czasopisma o tej samej nazwie. Kontynuacją wydawnictw po rozpadzie organizacji były czasopisma „Literaturnyj jarmarok” (1928-1930) i „Prolitfront” (1930-1931).

Nowe ugrupowanie literackie powinno „об’єднати кваліфікованих письменників, бувших Гартованців, Плужан і інших”³². Celem organizacji było nawiązanie współpracy z proletariackimi ugrupowaniami literackimi z innych krajów, organizowanie odczytów oraz popularyzacja dorobku literatury ukraińskiej w kraju i za granicą. W parze z tym projektem szła troska o jakość literatury jako takiej. Estetyka waplitowców pozostawała elitarną wbrew partyjnej idei „kultura dla mas”.

Twórczość członków Akademii, a zwłaszcza pamflety Chwyłowego, sprawiła, że posypały się na nią gromy aparatu partyjnego i licznych przeciwników, ich rezultatem zaś było pokajanie się Chwyłowego, Doswitniego i Jałowego i ostatecznie – usunięcie wspomnianej trójki z organizacji pod wyraźnymi naciskami partii.

Największą sensacją było opublikowanie w 1927 r. w numerze piątym czasopisma „Waplite” pierwszej części powieści Chwyłowego *Waldsznepy*. Na tę powieść od razu rzucili się partyjni krytycy, oskarżając autora o faszyzm i skrajny nacjonalizm. Druga część powieści nie ujrzała światła dziennego, ponieważ zarekwirowano cały, gotowy już, szósty numer pisma. Burza, jaka się rozpełtała dookoła *Waldsznepów*, przyczyniła się do rozwiązania WAPLITE.

Niewątpliwą zasługą waplitowców było to, że pomimo uwikłania w polityczne sprzeczki z władzami partyjnymi, bronili literaturę przed polityką właśnie oraz przed masowością i grafomanią. W tym miejscu Chwyłowy podał rękę Zerowowi, czego rezultatem było, jak wiadomo, akcentowanie olbrzymiego znaczenia formy i estetyki. Członkowie „Pługu”, WUSPP-u czy „Mołodniaka” pozostali Czerwoną *proswitą*, z której, zdaniem J. Łuckiego, „nie mogła wyrosnąć prawdziwa literatura”³³. Chwyłowy wierzył, że „pisarzem trzeba się urodzić” – i w tym truizmie nie można się z nim nie zgodzić.

³¹ Ф. Не уважний, *Вільна Академія Пролетарської літератури*, „Український Календар”, 1976, s. 195.

³² *Ваплітянськх збірник*, red. Ю. Луцький, Торонто 1977, s. 232.

³³ Ю. Луцький, *Роздуми над «ВАПЛИТЕ»*, „Сучасність”, 1993, nr 12, s. 112.

Jako alternatywa dla WAPLITE powstały dwa nowe ugrupowania: związek pisarzy komsomolskich „Mołodniak” (1926-1932; w jego skład wchodził m.in. Ołeksandr Kornijczuk, Łeonid Perwomajski, Ołeś Donczenko) oraz związek WUSPP (Ogólnoukraiński Związek Pisarzy Proletariackich – Всеукраїнська спілка пролетарських письменників, 1927-1932; członkami związku byli: P. Bezposzczadny, S. Hołowaniwski, D. Hordijenko, D. Hofstein, M. Dolenho, O. Kornijczuk, W. Koriak, I Kułyk, I Łe, Ł. Perwomajski, I Fefer, M. Szeremet i inni). Ich celem było wdrażanie polityki panującej na obszarze literatury ukraińskiej partii komunistycznej.

Celem powołania do życia organizacji WUSPP było, jak już wspomniano, stworzenie konkurencji dla WAPLITE, a także osłabienie „Pługu” i odebranie mu choć części członków. Aby ułatwić wstęp do WUSPP-u, jego kierownictwo podjęło uchwałę, że mogą tu należeć całe ugrupowania (np. „Mołodniak”). Drukowanymi organami Związku były „Literaturna hazeta”, „Krasnoje słowo” i wydawany w języku żydowskim „Prolit”.

W swej próbie zjednoczenia wszystkich pisarzy proletariackich WUSPP otrzymał poparcie Rosjan (RAPP). Pomoc przysłał także ze strony KC KP(b)U, który postanowił dopomóc organizacji kolejną rezolucją, opublikowaną w maju 1927 r.³⁴. Rezolucja ta w dużej mierze powieliała rezolucję z 1924 r., jednak teraz partia wykazała poważne zaniepokojenie „antyproletariackimi tendencjami” w Ukrainie:

Останніми часами буржуазні елементи в літературі виявляють себе не лише в «ідеологічній праці, розрахованій на задоволення потреб української буржуазії, що зростає», [...] але за кордоном Радянської України серед українських письменників фашистського націоналістичного табору складається в похід на літературному терені проти соціалістичної України в спілці з фашистською Польщею.

[...] Ці антипролетарські течії відбилися в роботі українських буржуазних літераторів типу «неокласиків», не зустріли опору й навіть їх підтримали деякі попутники і Вапліте на чолі з Хвильовим та його групою³⁵.

Jeden z punktów rezolucji określał nową linię partyjną w literaturze, stwierdzając, że różnice ideowe wśród ukraińskich ugrupowań literackich są zbyt duże i w związku z tym postuluje się utworzenie jednego i jednolitego związku-federacji proletariackich pisarzy radzieckich. WUSPP przetrwała do 23 kwietnia 1932 r.³⁶, kiedy nowa rezolucja partyjna likwidowała wszystkie ugrupowania literackie na terenie ZSRR, a w ich miejsce miała być stworzona jedna organizacja, jednocząca wszystkich pisarzy.

³⁴ *Політика партії в справі української художньої літератури. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У*, [w:] Лейтес, Яшек, *Десять років української літератури*, т. II, s. 306-310.

³⁵ Tamże, s. 308.

³⁶ Луцький, *Літературна політика*, s. 109.

Lata 1932-1934 przynoszą kres działaniu wszelkich organizacji literackich na Ukrainie na rzecz jedyneho Związku Pisarzy (Спілка письменників) jako części struktury Związku Pisarzy Radzieckich. Finał wielkiej dyskusji literackiej, zakończonej rozгромieniem WAPLITE, a także pacyfikacja na początku lat trzydziestych wszystkich twórczych środowisk inteligencji i ukraińskiego chłopstwa, opierającego się kolektywizacji, pokazały z całą wyrazistością, że polemika wokół koncepcji literackich i kulturalnych została przez aparat stalinowski przekształcona w bezwzględne zwalczanie wszelkich przejawów dążeń Ukrainy do suwerenności, nawet do suwerenności kulturalnej.

BIBLIOGRAFIA

- Блакитний В.: Без маніфесту, [w:] А. Лейтес, М. Яшек, Десять років української літератури (1917-1927), ДВУ 1928, przedruk: München 1986, t. II, s. 82-95.
- Схожновскі А.: Ukraina, Warszawa 1997.
- Хвильовий М.: Про «сатану в бочці» або про графоманів, спекулянтів та інших провісників, [w:] М. Хвильовий, Твори в п'ятьох томах, т. IV, Нью-Йорк–Балтімор–Торонто 1983, s. 69-83.
- Futuryzm na Ukrainie. Manifesty i teksty literacie, wybór i red. В. Nazaruk, Warszawa 1995.
- Гординський Я.: Літературна критика підсоветської України, Львів 1939, przedruk: München 1985.
- Історія української літератури ХХ століття, red. В. Дончик, т. I, Київ 1998.
- Козак С.: Українська революція 1917-1919 і jej poetyckie wizje, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 1993, z. 103, Prace historyczne, s. 97-104.
- Лейтес А., Яшек М.: Десять років української літератури (1917-1927), Харків 1928, przedruk: München 1986.
- Луцький Ю.: Літературна політика в радянській Україні 1917-1934, Київ 2000.
- Роздуми над «ВАПЛІТЕ», „Сучасність”, 1993, nr 12, s. 111-114.
- „Неокласика”, [w:] Літературознавчий словник-довідник, red. Р. Гром'як, Ю. Ковалів, В. Теремко, Київ 1997, s. 502-503.
- Неокласики, [w:] Українська Літературна Енциклопедія, red. І. Дзеревін, т. III, Київ 1995, s. 482-483.
- Неуважний Ф.: Вільна Академія Пролетарської літератури, „Український Календар”, 1976, s. 194-196.
- Пізнюк Л.: Ще раз про ВАПЛІТЕ мовою документів та фактів, „Слово і час”, 2000, nr 12, s. 36-41.
- Платформа ідеологічна й художня спілки селянських письменників „Плуг”, [w:] А. Лейтес, М. Яшек, Десять років української літератури (1917-1927), Харків 1928, przedruk: München 1986 – т. II, s. 73-77.
- Політика партії в справі української художньої літератури. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У, [w:] А. Лейтес, М. Яшек, Десять років української літератури (1917-1927), Харків 1928, przedruk: München 1986 – т. II, s. 306-310.

- S e r c z y k W.: Historia Ukrainy, Wrocław–Warszawa–Kraków 2001.
- S h k a n d r i j M.: Modernists, Marxists and the Nation. The Literary Discussion of the 1920s, Edmonton 1992.
- С у б т е л ь н и й О.: Україна. Історія, Київ 1993.
- Ваплітянськх збірник, red. Ю. Луцький, Торонто 1977.
- З е р о в М.: Євразійський ренесанс і пошехонські сосни, [w:] Ю. Лавріненко, Розстріляне відродження. Антологія 1917-1933, Київ 2001, s. 678-681.

УКРАИНСКАЯ ЛИТЕРАТУРНАЯ СРЕДА 20-ЫХ ГОДОВ XX ВЕКА

Резюме

Автор настоящей статьи пытается представить различные литературные группировки, возникшие в процессе возрождения украинской культуры в течение 20-ых гг. XX в. В статье дается краткая характеристика самых важных литературных объединений, а особенное внимание уделяется существенным разницам между ними. Автор разделяет их на две основных группы: 1. объединения одобряющие официальную партийную линию, пропагандирующие массовую литературу (следовательно – литературу низкого качества) (Гарт, Плуг, Молодняк, ВУСПП); 2. объединения отвечающие официальные тенденции, стремящиеся к элитарности и высоким эстетическим качествам в прозе (футуристы, „неоклассики”, ВАПЛІТЕ).

Słowa kluczowe: ukraiński renesans kulturalny, masowość, grafomania, elitarność, organizacje literackie.

Ключевые слова: украинское культурное возрождение, массовость, элитарность, графомания, литературные объединения.

Key words: Ukrainian cultural revival, mass character, élite, scribbling, literary associations.